

1921-1925 YILLARI ARASINDA AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN KOCAELİ'DEKİ FAALİYETLERİ

ERSİN MÜEZZİNOĞLU*

Giriş

İttihat ve Terakkinin tam olarak iktidarda yer aldığı 1913-1918 yılları arasının meşhur Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey Malta'daki esaret hayatından kurtulduktan sonra İzmit'e yerleşmiş ve İzmit Livası İl Daimî Heyetinde görev almıştır. Ayrıca bu meclis tarafından livanın daimî encümenine seçilmiştir. Ahmet Şükrü Bey yine burada iken İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu arada 1923 Nisan'ında Cavit Bey'in evinde yapılan gizli İttihat ve Terakki Kongresi'ne de katılan Ahmet Şükrü Bey burada ittihatçı arkadaşlarıyla beraber yeni yol haritalarını belirlemeye çalışmıştır. İkinci Meclis için yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle Kocaeli (İzmit) milletvekili seçtirilmiştir. Meclisin açılması sonrası yapılan şube başkanları ve komisyon seçimlerinde Ahmet Şükrü Bey İkinci Şube Başkanlığına seçilmiştir. 1924 Kasım'ında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi hareketi içinde yer alan Ahmet Şükrü Bey, partinin programını tanzim eden birkaç kişiden biri olmuş ve aynı zamanda idare heyetinde de görev alarak parti faaliyetlerinde aktif görevler üstlenmiştir.

Tebliğde telif-tedkik, arşiv ve süreli yayınlar ışığında 1921-1925 yılları arasında Ahmet Şükrü Bey'in Kocaeli'nde (İzmit) üstlendiği görevler esnasındaki faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN MESLEKİ VE SİYASİ HAYATI (1875-1921)

Osmanlı Devleti'nin son dönem Maarif Nazırlarından Ahmet Şükrü Bey 1875 (1291) senesinde Kastamonu'da doğmuştur¹. Fakir bir aileye mensup olan² Ahmet Şükrü Bey'in babası Osmanoğlu lakaplı Hüseyin Ağa'ydı. Ahmet Şükrü Bey, iptidai ve rüştiye tahsilini Kastamonu'da, ortaöğrenimini ise Trabzon İdadisinde tamamlamıştır. Ağustos 1892'de aliyyülâlâ derece ile mülâzemet rûsu olarak Darümualliminin³ fûnun şubesine girmiştir Keza Darümualliminden

de aliyyülâlâ derece ile 22 Ocak 1895'te mezun olmuştur. Öğrenimi esnasında tercüme ve

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, e-mail: ersinmuezzinoglu@karabuk.edu.tr

1 Bu çalışma 2012 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey" adlı doktora tezinden türetilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. SAİD.0/179; Bundan başka Ahmet Şükrü Bey'in hayatından bahseden diğer çalışmalar için bkz. II. Dönem Kocaeli Mebusu Ahmet Şükrü Bey'in TBMM Tercüme-i Hâl Kağıdı, Sicil No: 571; Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927, C:3, Ankara 1994, s. 527-528; Ahmet Demirel, "Şükrü Bey", *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 597-598; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, C:17, Yay. Haz. Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 139-143; Osman Selim Kocahanoğlu, İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması: *Meclis-i Mebusan Tahkikatı, Teşkilat-ı Mahsus, Ermeni Tehcirinin İçyüzü, Divan-ı Harb-i Örfi Muhakemesi*, Temel Yayınları, İstanbul 1998, s. 632-634; Meydan Larousse, "Şükrü Bey", C:11, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 809; İbrahim Alaettin Gövsa, "Şükrü Bey", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, s. 371-372.

2 Gövsa, s. 371.

3 Muallim Cevdet, Darümuallimin-i Aliyeden yetişmiş meşhur öğretmenler arasında Ahmet Şükrü Bey'i de zikreder ve arkadaşları arasında riyaziye vukufu ile öne çıktığını belirtir. Muallim Cevdet, "Darümualliminin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat*, C:6, 7 Mart 1916, s. 198; Ahmet Şükrü Bey'in riyaziye bu vukufu Malta'da sürgündeyken yazdığı söylenen onbeş defterlik bir hendese kitabından da anlaşılmaktadır. Bkz. Pakalın, s. 142.

konuşma yapacak derecede Fransızca öğrenme imkânına sahip olmuştur. Mayıs 1896'da öğretmenlik mesleğine intisap eden Ahmet Şükrü Bey'in ilk görevi, Selanik İdadisi'nin Dördüncü Muavinliği ile Tarih ve Hesap Dersleri Öğretmenliğidir. Tam tarihi bilinmiyorsa da muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tanışması da bu döneme rastlamıştır. Ahmet Şükrü Bey, bu okuldaki beş yıllık çalışma süresi içerisinde Malumat-ı Fenniye, Müsellesat, Makine, Hendese, Hesab-ı Amelî, Mevalit Dersleri Muallimlikleri ile Müdür-i Sanîlik vazifelerini yürütmüştür⁴.

İdadideyken askerlik görevine çağrılan Ahmet Şükrü Bey, Darülmuallimin-i Aliye mezunu olmasından ötürü muaf sayılmıştır⁵. 3 Haziran 1901'de gerek yöneticilik gerekse öğretmenlik görevlerinden istifa ederek 9 Haziran 1901 ile 28 Şubat 1902 tarihleri arasında İşkodra Valisi Müşir Kazım Paşa'nın hususi kâtipliğinde istihdam edilmiştir. 28 Şubat 1902'de Hicaz Demiryolu Nezareti Kâtip ve Muakkipliğine tayin olunmuştur⁶. 13 Temmuz 1903'de söz konusu görevden ayrılarak İstanbul'a dönmüş, 1 Eylül 1903'te Darülhayr Muhasebe Memuriyeti refakatine görevlendirilmiştir. Darülhayr'daki vazifesi de çok kısa süren Ahmet Şükrü Bey'in 1 Kasım 1903'te Bursa İdadisi İkinci Müdürlüğü ve Riyaziye öğretmenliğine tayin olunması suretiyle eğitim camiasına dönüşü gerçekleşmiştir⁷.

Yaklaşık beş yıl bu vazifeleri yürüten Ahmet Şükrü Bey II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 Eylülünde okul müdürlüğüne terfi ettirilmiştir⁸. Bu atamadan başlamak üzere İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyaseten kuvvet ve zayıflığına göre Ahmet Şükrü Bey'in pozisyonunun şekillendiği göze çarpmaktadır. Kasım 1908'de idadi müdürlerinin en kıdemlisi olmasından ötürü Selanik Hukuk Mektebi Müdürlüğüne tayin olunmuştur⁹. Ahmet Şükrü Bey'in maarif teşkilatındaki yükselişi Ekim 1909'da Selanik Maarif Müdürlüğüne atanmasıyla devam etmiştir¹⁰. Maarif müdürlüğündeki görevi de kısa süren Ahmet Şükrü Bey Ağustos 1910'da Siroz Mutasarrıflığına görevlendirilmiştir¹¹. Tam bir yıl sonra bu kez Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Müdürlüğüne atanmış, fakat itilafçılar iktidara gelince onu İstanbul'dan uzaklaştırmak istemişler ve Ağustos 1912'de Saruhan Mutasarrıflığı'na göndermişlerdir. Burada da kendisi rahat bırakılmamış ve sancakla ilgili projelerini tatbik sahasına koyamadan "orada bî-tarafâne ifayı hizmet edemeyeceği cihetle tebdilî" gerektiği düşüncesiyle Eylül 1912'de açığa alınmıştır¹². Babialı Baskını ile ittilahçıların yönetimi ele alması sonucu kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Ahmet Şükrü Bey Maarif Nazırlığı görevine getirilmiştir. 1913 Haziranında Mahmut Şevket Paşa'nın elim şekilde öldürülmesinden sonra kurulan Sait Halim Paşa hükûmetinde aynı görevini sürdürmüştür. Aynı zamanda 1914 seçimlerine katılarak memle-

4 BOA, MF.MKT., 307/30, 1313.L.09; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, sene: 1316, s. 1056-1057.

5 BOA, MF.MKT., 340/16, 1314.Ca.12.

6 Bu görevdeyken Ahmet Şükrü Bey Hicaz jandarma alay ve taburlarının teftişi için oluşturulan komisyondaki hizmetlerinden ötürü dördüncü dereceden mecidi nişanla taltif edilmiştir. Bkz: BOA, DH.MKT., 583/9, 1320.C.21.

7 BOA, MF.MKT., 744/7, 1321.S.02.

8 İsmail Habip Sevük'ün Bursa İdadisindeki öğrenciliği esnasında, okulun ikinci müdürü ve hocası olan Ahmet Şükrü Bey'le ilgili anılardan anlaşıldığına göre, Ahmet Şükrü Bey gerek idareciliği yönüyle gerekse öğretmenliği bakımından bir nevi okulu omuzlamış ve öğrencilerin üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bkz: Pakalın, Sicill-i s. 140-141.

9 BOA, MF.MKT., 1087/41, 1326.Za.22.

10 BOA, DH.MUİ., 21-1/38, 1327.N.25.

11 BOA, İ.DH., 1483/1328.Ş.2, 31328.Ş.23.

12 BOA, İ.DH., 1495/1330.L.32, 1330.L.; Ahmet Şükrü Bey'in görevli olduğu Saruhan Mutasarrıflığı İzmir vilayetine bağlıydı. Dönemin Valisi Ahmet Reşit Rey anılarında Zeki Bey'in katlinden dolayı Ahmet Şükrü Bey'i muahaze ettiğini ve Ahmet Şükrü Bey'in muhakemeden İttihat ve Terakki Cemiyeti yardımıyla kurtulduğunu ve bu hususta zanlılığının kalkması gerektiğini ileri sürmekteydi. İşte bu nedenle vali bakanlıkla da temasa geçerek Ahmet Şükrü Bey'in vazifesine son verilmesini sağlamıştır. Bkz: Ahmet Reşit Rey (H.Nazım), *Canlı Tarihler XVI, Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Türkiye Yayınevi, Ankara 1946, s. 139-140.

keti Kastamonu'dan mebus seçilmiştir. 1914 Ekiminde savaşa dâhil olup olmama meselesi etrafında kabine içinde yaşanan fikir ayrılıklarının bazı nazırların istifalarıyla neticelenmesi sonrasında Ahmet Şükrü Bey'e vekâleten olmak üzere Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı vazifesi de verilmiştir¹³. Sait Halim Paşa'nın sağlık nedenlerini öne sürerek istifası etmesi sonrası teşkil edilen Talat Paşa kabinesinde ibkaen Nazırlıklarını muhafaza etmiştir¹⁴. Bu görevlerini sürdürürken gözlerini tedavi ettirmek amacıyla¹⁵ 1917 Mayıs'ında Viyana'ya bir seyahate çıkmış ve buradan Almanya devletinin daveti üzerine bu ülkeye, ileride temas edileceği üzere, bir araştırma ve inceleme gezisi düzenlemiştir¹⁶. Ahmet Şükrü Bey sağlık sorunlarını mazeret göstererek 22 Ekim 1917'den başlamak üzere önce bir ay daha sonra ise on beş gün izin kullanmak durumunda kalmıştır¹⁷. 9 Aralık 1917'de ise yine sağlık sorunlarını öne sürerek Maarif Nazırlığı ile Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı Vekilliğinden istifa ederek ayrılmıştır¹⁸. Ahmet Şükrü Bey Nazırlığı sırasında dâhilde birinci rütbeden mecidi nişan almış¹⁹, hariçten ise Almanya kralı ve Bavyera kralı tarafından madalya ve nişanla taltif edilmiştir²⁰.

Ahmet Şükrü Bey nazırlık görevlerinden ayrıldıktan sonra mebusluk görevini sürdürmüştür. Bu esnada ticari faaliyetler içerisinde yer almıştır. Evvela eski Halep Valisi Celal Bey'le beraber merkezi İstanbul'da olarak yurt içinde ve yurt dışında sigorta işleri yapmak üzere 99 seneli ve 150 bin lira sermayeli "İttihad-ı Millî Osmanlı Sigorta Şirketi" adı altında bir şirket kurmuştur²¹. Bu şirketin ardından 6 ay sonra yani 1918 Ekiminde bu kez yine birkaç ortaklı merkezi İstanbul'da olmak üzere 50 sene süreli ve 300 bin lira sermayeli "Trakya Tütün Ticaret ve Ziraatı Osmanlı Anonim Şirketi" adıyla bir şirket daha kurmuştur²². Bu ticari teşebbüslerin yanında Ahmet Şükrü Bey Mütareke Dönemi'ndeki Zaman gazetesinin sahibi olmuştur²³. Ahmet Şükrü Bey yine bu dönemde kader birliği ettiği ittihatçı arkadaşları ile beraber savaşın mesuliyetinden ve Ermenilere tatbik olunduğu öne sürülen kötü muameleden ötürü evvela mecliste teşkil edilen 5. Şube'de sorgulanmış, ardından tutuklanarak Divaniharbi Örfî'de yargılanmıştır. Aralık 1918'de Meclis-i Mebusanın feshi ile Ahmet Şükrü Bey'in mebusluk vazifesi de sona ermiştir. Yargılamalar sürerken Mart 1919'da tutuklanarak önce Bekirağa Bölüğüne hapsedilmiş ardından mayıs sonlarında İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. İki yıllık esaret ve sürgün hayatının ardından 1921 ekiminde hürriyetine kavuşmuştur.

AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN KOCAELİ'NDEKİ FAALİYETLERİ (1921-1925)

Malta esaretinin ardından İstanbul'dan uzak kalan Ahmet Şükrü Bey İzmit'e yerleşmiş ve İzmit Livası İl Daimî Heyetinde bulunmuştur. Ayrıca bu meclis tarafından livanın daimî encümenine seçilmiştir²⁴. Ahmet Şükrü Bey yine burada iken İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisliği görevine getirilmiştir²⁵.

13 BOA, İ.DUIT., 8/103, 1332.Z.16.

14 BOA, İ.DUIT., 9/1, 1335.R.11.

15 BOA, MV., 257/65, 1335.B16.

16 Muallim, 1 Haziran 1917, s. 352.

17 BOA, İ.DUIT., 9/14, 1336.M.6; BOA, İ.DUIT., 9/16, 1336.S.6.

18 BOA, İ.DUIT., 9/17, 1336.S.23.

19 BOA, MV., 230/63, 1331.Z.5

20 BOA, İ.DUIT., 7/72, 1335. Za.10; BOA, İ.DUIT., 72/42, 1335. L.24; Takvim-i Vekâyi, 3 Eylül 1917.

21 BOA, İ.DUIT., 122/14, 1336.C.22.

22 BOA, İ.DUIT., 122/41, 1337.M.22; BOA, MV., 249/212, 1337.M.20.

23 Refik Halid Karay, *Minelbabilimhrab*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1992, s. 38-40; Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, Yay. Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 148.

24 İl. Dönem Kocaeli Mebusu Ahmet Şükrü Bey'in TBMM Tercüme-i Hâl Varakası, Sicil No:571. .

25 Tanin, 28 Aralık 1924, s. 4.

1922 sonlarına doğru ittihatçılar gizli bir komite hâlinde Küçük Efendi olarak adlandırılan eski laşe Nazırı ve Karakol Cemiyeti kurucusu Kara Kemal Bey'in idaresi altında çalışmalarını sürdürdüler. 1922 Kasım sonlarına doğru bu teşkilatın İstanbul'da itilaf devletleri aleyhine bir anarşi çıkarmak ve vaziyete hâkim olmak üzere içtimalar tertip ettikleri hususu İngiliz belgelerinde yer aldı²⁶. Bir müddet sonra Kara Kemal Bey ile Mustafa Kemal Paşa Ocak 1923'te ittihatçıların gelecekteki rolü üzerinde konuştular²⁷. İzmit'te gerçekleşen bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, bana bir parti namına mı yoksa şahsın namına mı müracaat ediyorsun? diye Kara Kemal Bey'e sordu. Ardından, şayet İttihat ve Terakkiyi kurtarmak istiyorsan buna asla meydan vermem. Şahsın adına geliyorsan sana münasip bir iş bulalım, dedi²⁸.

Yine aynı ay içerisinde meclisteki İttihat ve Terakki grubuyla ilgili yeni haberler alındı. Buna göre, söz konusu grup aleni olarak bu ay sonuna kadar ayrılacak ve mecliste kendi mevcudiyetiyle ortaya çıkacaktı. Gruba mensup mebus sayısı 30-40 arasındaydı. Hemen faaliyete geçerek önce Birinci Grupla anlaşmayı amaçlamaktaydılar. Bu gerçekleşmediği takdirde ise gayet şiddetli ve faal bir hareket izleyeceklerdi²⁹.

Mustafa Kemal Paşa-Kara Kemal Bey görüşmesinin bir sonucu olarak bir grup ittihatçı Nisan 1923'te İstanbul'da bir kongre topladılar. Burada hareketlerinin yol haritasını tespiti çalıştılar. Ahmet Şükrü Bey de bu toplantıya İzmit Müdafaa-i hukuk Cemiyeti başkanı olarak iştirak etti. İttihatçılar müzakereleri sonucunda seçime ayrı bir parti olarak katılmama kararı aldılar. Aynı zamanda yeniden canlandırılan İttihat ve Terakki için aşağıda verilen dokuz maddelik bir program hazırladılar³⁰.

1926 yılında Doktor Nazım'ın evraki arasında bulunan ve Cavit Bey'in evinde hazırlandığı bizat kendisi tarafından itiraf edilen gizli dokuz maddelik İttihat ve Terakki programı şöyleydi:

1. İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftar, radikal bir siyasi fırkadır. Fertlerle ilgili temel hukuk kuralları ve kanunları bu gayeye göre tadil ve islah olunacaktır.
2. Hakîmiyet ve saltanat münhasıran milletindir.
3. Hükûmet kuvvetlerinin birleştirilmesine değil, ayrılmasına ve dağıtılmasına taraftardır.
4. Yasama kuvveti millet tarafından seçilen iki meclisten oluşmalıdır. Mebusan intihabı genel oy ile olmalıdır.
5. Yasama kuvvetinin toplanacağı iki heyet sulhten sonra bir kurucu meclis hâlinde toplanarak memleketin teşkilat-ı esasîyesini tanzim amacıyla bir kanunuesasi yapmalıdır.
6. Hükûmet merkezi İstanbul şehridir.
7. İttihat ve Terakki Fırkası haricî düşmanlar karşısında bütün vatandaşlar arasında kati ve tam

26 TİTE Arşivi, Kutu No:57, Gömlek No: 107, Belge No: 107-1001, Belge tarihi: 29.11.1338.

27 Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 252.

28 Vardar, s. 569; Görüşmeye katılanlardan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa, Velid Ebüzziya Bey'in temsil ettiği Mim Mim Grubu ile Kara Kemal Bey'in temsil ettiği İttihat ve Terakki grubunun artık bir rol oynamayacağını, dolayısıyla bu iki teşekküle mensup arkadaşların vatani ve millî hizmetlerini ancak Müdafaa-i Hukuk bayrağı altında ifa edebileceğini, söyledi. Kara Kemal Bey bu sözler üzerine, "En doğru yol da budur, paşam" dedi. Karaosmanoğlu, s. 29-30. Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Kemal Bey'i İzmit'e davet etmekteki maksadı, İttihat ve Terakkiden geri kalanlar kendi şefliğini tanıyarak onunla çalışacaklar mı? Doktor Nazım Bey ve Kara Kemal Bey gibi nüfuzlu merkez-i ummiciler ne fikirde idiler? gibi sorulara cevap bulmaktı. bkz. Falih Rifki Atay, *Çankaya, Bates Yayınları, İstanbul 1984*, s. 346.

29 TİTE Arşivi, Kutu No:57, Gömlek No:113, Belge No:11301, Belge Tarihi: 14. 01.1339.

30 Zürcher, Millî..., s. 252.

birlik teminini vatan vazifesi bilir. Barış meselesinde memleketin mali, iktisadi, siyasi ve idari bağımsızlığının temininden başka bir emeli yoktur.

8. İttihat ve Terakki her şeyden önce memlekette muntazam ve asri bir mekanizma oluşturmak gerekliliğine inandığından nazariyeler ve hayaller peşinde dolaşmayarak muntazam bir iş hükûmeti yapmak, fikir kargaşalıklarına meydan verecek siyasi mücadelelerden uzak durmak, memleketin bütün sınıfları ve fertleri arasında uyum ve kardeşlik hislerinin fiilen tesisine, garez ve hırsların teskinine çalışmak azmindedir.

9. Bu yasama döneminde İttihat ve Terakki Fırkası bir taraftan memlekette muntazam bir idare kurulmasına sarf ve gayret edeceği gibi, kurtarılmış vilayetlerin imarı ile sahipsiz kalmış ahalinin iskânını da ilk vazifelerinden biri bilecek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan geri durmayacaktır³¹.

İttihatçılar kongrenin ardından hareketin başına geçmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya teklif sundular. Fakat bu teklifleri reddedildi. İttihatçı gruptan yalnız iki kişi Ahmet Şükrü ile İsmail Canbolat Beyler II. TBMM için yapılan seçimlere Halk Fırkası saflarında girerek mebus seçildiler³²

Öte yandan 1923 yılı başlarında Anadolu Ajansına verdiği bir demeçte Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki ile ilişkisine dair mühim açıklamalarda bulundu. Paşa, İttihat ve Terakki adına hareket eden bazı kişilerin kendisine beraber çalışma teklifinde bulunup bulunmadığı hususunda; böyle bir teklif almadığını, esasen bugün için kimsenin İttihat ve Terakki Cemiyeti veyahut partisi namına hareket etme yetkisinin olmaması yönüyle böyle bir teklif ve müracaatın gerçekleşmeyeceğini; adı geçen cemiyetin mütarekenin başında İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin teklifiyle Talat Paşa başkanlığında bir kongre toplayarak Teceddüt Fırkasına dönüştüğünü; bütün mal ve haklarını bu fırkaya devrettiğini ve İttihat ve Terakki adının ise tarihe tevdi edildiğinin ilan edildiğini; zamanında kendisiyle birlikte birçoğunun da cemiyetin kurucu ve üyeleri arasında yer aldığını; son kongresiyle tarihe karışan söz konusu cemiyetin mensuplarıyla müteakiben kurulan Teceddüt Fırkası mensuplarının büyük çoğunluğunun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katıldığını ve bu cemiyetin programını kabul ettiğini söyledi³³.

Ardından Mayıs 1923'te, Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle dönemin siyasi hadiselerinin bir yansıması olarak çeşitli kaynaşmaların yaşandığı Trabzon'a vali olarak atanmıştır³⁴. İkinci Meclis için yapılan seçimlerde yine Mustafa Kemal Paşa tarafından Kocaeli (İzmit) mebusu seçtirilmiştir. Meclisin açılması sonrası yapılan şube başkanları ve komisyon seçimlerinde Ahmet Şükrü Bey İkinci Şube Başkanlığına seçilmiştir³⁵.

31 Cumhuriyet, 9 Ağustos 1926.

32 Zürcher, Milli..., s.250.

33 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, 2.Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961, s. 62-63; Tunaya, Müdafaa-i Hukuk ve İttihat ve Terakki ilişkisini irdelediği bir incelemesinde, inkılâp tarihimizin en ilginç konularından birinin İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk arasındaki ilişki olduğunu ve bu çerçevede 1920-1922 ve sonrasında TBMM ile İttihat ve Terakki(ya da eski ittihatçılar) arasındaki diyalogun önemli yer tuttuğunu, Atatürk'ün Müdafaa-i Hukuk içinde ittihatçıları yadırgamadığını ve başlangıçta sert bir cephe almadığını, bilahare bir tez geliştirip TBMM içinde, İkinci Grupla ittihatçılar arasındaki ilişkiyi, daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına bağladığını, İzmir Suikastı dolayısıyla İstiklal Mahkemesinin, eski ittihatçı lider takımıyla hesaplaşmayı sürdürdüğünü ve 1926 yılında bu diyalogun noktalandığını, böylece II. Meşrutiyet'in en büyük siyasal kuvvetinin Cumhuriyet rejimi içinde kati olarak tasfiye edilmiş bulunduğunu söyler. bkz: Tunaya, Tanık Zafer, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 1981, s. 109.

34 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.1/7.17.17; Atatürk, Ahmet Şükrü Bey'i yakından tanıyor ve takdir ediyordu. Bu nedenle ona vazifeler verdi ve cemiyete çıkardı. bkz: İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, Ankara 1987, s. 216.

35 Cumhuriyet, 3 Kasım 1924; Vakıf, 3 Kasım 1924.

1924 sonlarında adım adım muhalif partinin teşekkülüne doğru yaklaşıldığını göstermekteydi. Özellikle 8 Kasım 1924 günü yapılan güvenoyu, turnosal kâğıdı gibi muhaliflerin belirmesine yol açtı. Hükûmete İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Bey'in de içinde olduğu 19 mebus itimatlılık gösterdi³⁶. Kuruldu kurulacak denilen bir hazırlık devresinden sonra, yeni fırka nihayet 17 Kasım 1924'te teşkil edilmiştir³⁷. Fırka programından söz edilirken eğitimle ilgili kısmına da değinilmelidir. Zira programı hazırlayan birkaç kişiden biri olan eski Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in eğitimle ilgili kısmın tanziminde dahil olmadığını düşünmek imkânsızdır. Program eğitimle ilgili şu hususları içermekteydi:

Madde 49. Maarifte vahdet-i terbiye esastır. Seciyenin tenmiye ve inkişafı, azm ü iradenin takviyesi terbiyenin hedefini teşkil eder.

Madde 50. Evlad-ı memlekete hayat-ı ameliyede muvaffakiyeti temin edecek malumat ve kabiliyet ve hayat-ı hususiyede fazileti takip eyleyecek millî terbiye verilecektir.

Madde 51. Hayat-ı ameliyede muvaffakiyet fen ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve teksirine ve bunların teşkilat-ı iktisadiyeye raptına mütevakkıf olduğundan bu cihete fevkalade ihtimam olunacaktır.

Madde 52. İlk mekteplerin idareleri mahallerine ait olacaktır.

Madde 53. Şüheda evlatlarının meccanen talim ve terbiyeleri temin olunacak ve bunlardan zabitan evladının bilhassa askerî mekteplerde yetiştirilmesine çalışılacaktır.

Madde 54. Öksüz yurtları, kimsesiz çocukları sefalet düşmekten koruyacak ve bunları memlekete nafi bir uzuv olmak üzere yetiştirecek surette islah ve tevsî olunacaktır³⁸.

İçtimai siyaset başlıklı kısmında yer alan 57. maddede ise okullarda beden eğitimine itina edileceği, spor cemiyetlerinin yaygınlaştırılmasına, geliştirilmesine ve spor alanlarının oluşturulmasına çalışılacağı ve bu teşkilatın himaye edileceği yer almaktaydı³⁹. Şu belirtilmeli ki programın yukarıda yer verilen eğitimle ilgili maddeleri içeriği yani darüleytamlar, vahdet-i terbiye, amelî eğitimin icrası, ilköğretimin mahalline tevdi gibi hususlar, Ahmet Şükrü Bey'in Nazırlığı döneminde tatbik edilmeye başlanmıştı. Bu bakımdan TPCF programının özellikle eğitimle ilgili kısmının İttihat ve Terakki Partisi düşüncesi ve programıyla benzerliğinin vurgulanması gerekiyor.

Fırkanın faaliyetlerine geçmeden evvel bir hususu burada belirtmek gerekiyor. O da yeni fırka kurulur kurulmaz içerisinde eski nafiz ittihatçıları da barındırması önemli bir etken olsa gerek, hemen İttihat ve Terakki ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki TPCF İttihat ve Terakki

36 Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinde yer verilen bu 19 mebus ve seçim bölgeleri şöyleydi: Sabit (Erzincan), Halet, Rüştü, Raif ve Ziya (Erzurum), Necip (Mardin), Zeki (Gümüşhane), Rauf ve Adnan (İstanbul), Abidin (Saruhan), Halis Turgut (Sivas), Bekir Sami (Tokat), Halit (Kastamonu), İhsan (Ergani), Arif (Eskişehir), Ahmet Şükrü (İzmit), Canbolat (İstanbul), Faik (Ordu), Feridun (Dersim).bkz: Akşam, 10 Kasım 1924, s. 1; Cumhuriyet, 9 Kasım 1924, s. 3

37 Rauf Bey, fırkanın kuruluşundan kısa süre önce Kemalettin Sami Paşa aracılığıyla kendisine yeni parti kurmak teklifi geldiğini söyler. Cumhuriyetin ilanına takaddüm eden gece Çankaya'da yapılan müzakereler esnasında İsmet Paşa, Rauf Bey'in kıymetli ve samimi arkadaşları olduğunu, fakat tasavvurlarını tatbikte birlikte yürüyemeyeceklerine inandığını, Cumhuriyet idaresinde fırkaların lazım ve tabii bulunduğunu, Rauf Bey'in de bir fırka kurarak İslam akidelerini açıkça müdafaa edebileceğini ve bu şekilde vatana daha faydalı hizmet etmesinin mümkün olabileceğini söylemiştir. Kemalettin Sami Paşa bunları Rauf Bey'e naklettikten sonra fırka fikrini benimsetmek için ayrıca çaba harcamıştır. Bkz: Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 479-481.

38 Tunaya, Tanık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul 1952, s.620.

39 Tunaya, *Türkiyede Siyasi...*, s.620.

Partisinin bir istihalesi, diriltilmesi ve tekrar faaliyete başlaması şeklinde görülmüştür⁴⁰. Özellikle İsmail Canbolat Bey ile Ahmet Şükrü Bey'in partide aktif rol oynamaları bu iddianın en büyük dayanaklarından biri olmuştur⁴¹.

CHF çevrelerine göre TPCF ilk günlerinde bazı buhranlar yaşadı. İddiaya göre fırkada şu üç grup mevcuttu. Muhafazakârlarla hocalar; Kazım Karabekir Paşa ve birkaç arkadaşı; Adnan Bey, İsmail Canbolat, Refet Paşa ve birkaç arkadaşı. Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa'nın durumu ise belli değildi. Bir başka iddiaya göre ise TPCF azası İzmit (Kocaeli) Mebusu Ahmet Şükrü Bey, bir sebepten ötürü fırkadan ayrılmak istemiş, onu ikna için Adnan Bey İstanbul'a gönderilmişti⁴². Öte yandan TPCF'yi destekleyen basın organlarında bu iddiaların yanlışlığına yer verildi. Buna göre, İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Bey ve bazı arkadaşlarının âyan meclisi teşkili taraftarı oldukları, hatta partinin programı tanzim edilirken bu hususta tartışma yaşandığı ve neticede aleyhtekilerin ekseriyeti nedeniyle karar alınmadığı gibi duyular, yanlıştı. Aksine yeni fırka intizam içerisinde çalışmaktaydı. Hatta TPCF Katib-i Umumisi Ali Fuat Paşa, ne programımızda böyle bir kayıt ne de bu fikirde bir arkadaş vardır. Kesin olarak yalandır, demişti⁴³.

Şark İstiklal Mahkemesi'nin TPCF'nin doğudaki şubelerini kapatması, aslında daha genel bir operasyon için hükûmetin eline önemli bir koz vermişti. İşte Ankara İstiklal Mahkemesinin hükûmetin dikkatini çekmesi, Şark İstiklal Mahkemesinin mahkûmiyet kararı ve mıntıkasındaki TPCF şubelerini kapatması, fırkanın temelli kapatılmasında hükûmetin temel dayanakları oldu. 3 Haziran 1925 tarihli toplantısında İcra Vekilleri Heyeti TPCF'nin kapatılmasını kararlaştırdı. Söz konusu karar, yukarıdaki hususlarla birlikte programdaki 6. maddenin, dinin siyasete ve irticaya alet edilmesinde bir vasıta olarak kullanıldığı ve bunun mahzurlarının son hadisede görüldüğü, tezlerine dayandırılıyordu⁴⁴.

Haziran 1925'te mensup olduğu parti kapatılan Ahmet Şükrü Bey, bu hadisenin üzerinden aşağı yukarı bir yıl sonra, bu kez Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlendiği tespit edilen İzmir Suikastı teşebbüsüyle ilgili görülmüş, sorgu ve muhakemeler sonucunda birinci derecede suçlu olduğu sabit bulunarak 13/14 Temmuz 1926'da idam edilmiştir⁴⁵.

40 Daha TPCF kurulmadan önce, Halk Fırkasından ayrılmaların konuşulduğu sıralarda, gazetelerde İttihat ve Terakki ile ilgili haberler görülmeye başlamıştır. Mehmet Asım, "Eski İttihat ve Terakki Yeni Bir programla Faaliyet Sahasına Geçebilir mi? Bkz: *Vakit*, 6 Ekim 1924, s.1.

41 *Vakit*, 19 Kasım 1924, s.1.

42 *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1924, s. 1.

43 *Son Telgraf*, 25 Kasım 1924, s. 1.

44 Hükûmetin tasdik için cumhurbaşkanına gönderdiği kararname için bkz. *Vakit*, 5 Haziran 1926;

45 Yunus Nadi (Abaloğlu), "Son Olsun", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1926.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde önemli tarihi gelişmelere mekan olan İzmit Ahmet Şükrü Bey gibi önemli bir siyasi şahsiyeti de misafir etmiş bu esnada Ahmet Şükrü beyin ülke siyaseti ile ilgili önemli rollerine tanıklık etmiştir. Ahmet Şükrü Bey Malta'daki yaklaşık iki yıllık esaretten sonra TBMM yönetiminin çabaları sonucu 1921 Mayısında hürriyetine kavuşmuştur. İhtiyari Adapazarı'nda ikamet etmek zorunda kalan Ahmet Şükrü Bey, burada 1921 seçiminde İzmit Livası Meclis-i Umumisine ve bu meclis tarafından livanın daimî encümenine seçilmiştir. Ayrıca bu esnada İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı da yapmıştır. Millî Mücadele elde edildikten sonra Mustafa Kemal Paşa ittihatçılarla iletişime geçerek 1923'ün Ocak ayında Kara Kemal Bey'le görüşmüştür. İttihatçıların ne yapacağını ondan öğrenmek istemiştir. Bunun karşısında kendi tutumunun ne olacağını açıklamıştır. Bir süre sonra Cavit Bey'in evinde, İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet Şükrü Bey de dahil olduğu hâlde önde gelen ittihatçılar toplanmış, kendilerine bir program hazırlayarak yeni yol haritalarını belirlemişlerdir. Seçimlere İttihat ve Terakki adına katılmama kararı almışlardır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle Ahmet Şükrü Bey, bir iç kaynaşma yaşayan ve oldukça nazik günler geçiren Trabzon'a vali olarak gönderilmiştir. Kısa süre sonra yapılan II. Meclis seçimlerinde Ahmet Şükrü Bey, Halk Fırkasından İzmit (Kocaeli) mebusu seçilmiştir. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ve Halk Fırkası yönetiminin ittihatçılara bir jestiydi. Bu jest ittihatçıları memnun etmemiştir. Millî Mücadele'deki rolleriyle mütenasip konumlandırılmadıklarını düşünerek kendileriyle aynı fikri taşıyan ve bu yüzden de Mustafa Kemal Paşa ile yollarını ayıran küskün Millî Mücadele rüesası ile ortak hareket etmeye karar vermişlerdir. Sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalif fırkası, TPCF vücut bulmuştur. Özellikle Ahmet Şükrü ve İsmail Canbolat Beyler başta olmak üzere bazı tanınmış ittihatçıların bu partide yer alması, ittihatçılığın yeniden diriltildiği girişimi olarak görülmüş ve algılanmıştır. Ahmet Şükrü Bey'in parti tercihi, Halk Fırkasında kızgınlığa ve nankörlükle suçlanmasına yol açmıştır. O vakte kadar meclis çalışmalarına çok zayıf iştirak eden Ahmet Şükrü Bey, TPCF'nin kurulması ve faaliyete başlaması sürecinde aktif bir çalışma içerisine girmiştir. Fırkanın programını hazırlayan birkaç kişiden biri olduğu gibi, idare heyetinde de yer alarak seçim ve propaganda işlerinde etkin görevler almıştır. Ancak 1925 Haziranında mensup olduğu parti kapatılan İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Beyin aktif siyaseti sona ermiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi (DH.SAİD)

Mektubî Kalemî (DH.MKT)

Dâhiliye (İ.DH)

Dosya Usulü (İ.DUİT)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Yer No: 030.18.1.1/7.17.17

3. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Kutu No:57, Gömlek No: 107, Belge No: 107-1001, Belge tarihi: 29.11.1338.

Kutu No:57, Gömlek No:113, Belge No:11301, Belge Tarihi: 14. 01.1339.

B. SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet, Tanin, Vakıt

C. TELİF VE TEDKİK ESERLER VE HATIRATLAR

Ahmet Reşit Rey(H.Nazım), *Canlı Tarihler XVI, Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Türkiye Yayınevi, Ankara 1946,

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, 2.Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961

Atay, Falih Rifki, *Çankaya, Bates Yayınları, İstanbul 1984.*

Demirel, Ahmet, "Şükrü Bey", *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.*

Gövsal, İbrahim Alaettin "Şükrü Bey", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyatı.*

İnönü, İsmet, *Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, Ankara 1987.*

Karay, Refik Halid, *Minelbabilelmihrab, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1992*

Kocahanoğlu, Osman Selim, *İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması: Meclis-i Mebusan Tahkikatı, Teşkilat-ı Mahsus, Ermeni Tehcirinin İcüzü, Divan-ı Harb-i Örfi Muhakemesi, Temel Yayınları, İstanbul 1998.*

Meydan Larousse, "Şükrü Bey", C:11, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990.

Muallim Cevdet, "Darülmualiminin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat, C:6, 7 Mart 1916.*

Müezzinoğlu, Ersin, "Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey", *Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.*

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Truva Yayınları, İstanbul 2004.*

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmani Zeyli, C:17, Yay. Haz. Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, TTK Yayınları, Ankara 2009.*

Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım, Yay. Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul 1993*

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316.

Tunaya, Tarık Zafer, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 1981, s.85-121.*

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), Arba Yayınları, İstanbul 1952.*

Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927, C:3, Ankara 1994.

Vardar, Galip, *İttihat ve Terakki İçinde Dönemler, Haz. Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2003.*

Yunus Nadi(Abalıoğlu), "Son Olsun", *Cumhuriyet, 14 Temmuz 1926.*

Zürcher, Eric Jan, *Millî Mücadele'de İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.*